

КА АУТЕНТИЧНОЈ КРИТИЦИ – ЦРТИЦЕ О КЊИЖЕВНОМ СЕНЗИБИЛИТЕТУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ И МИЛАНА КАШАНИНА

Апстракт: Рад представља упоредну анализу критичког поступка и књижевног сензбилитета Исидоре Секулић и Милана Кашанина кроз призму аутентичне критике. Овај појам који је 1932. године формулисала сама Исидора Секулић у својим сумарним мета­критичким радовима „Критика из дана у дан” и „Проблем критике и критичарских талената” настојаћемо теоријски да осветлимо и образложимо посредством еквивалентних појмовима *сџваралачке* и *интегралне* критике, које су дефинисали Исидорини савременици Бранко Лазаревић, односно Милан Кашанин. Увидом у такве појмовно-терми­нолошке подударности, сличности или разлике, у прилици смо да диференцирамо критички стил ових аутора, али и да објединимо интелектуалну и духовно-историјску позадину њиховог књижевног деловања. Следствено томе, одредићемо тип критике коју су у нашу критичку традицију увели ови аутори и указати на пре­доминантно уметнички квалитет њихових критичких огледа и студија, као првог постулата у дефиницији *ау­тентичне критике*.

Кључне речи: аутентична критика, интегрална критика, стваралачка критика, есејистичка критика, критички есеј, критички поступак, критичка проза

Исидора Секулић и Милан Кашанин представљају два индивидуална и упечатљива гласа колико модерне српске грађанске епохе, толико и једног духовног миљеа, које у књижевноисторијској ретроспекцији и јукстапозицији литерарних

појава са временске дистанце од неколико деценија можда исувише олако хармонизујемо. Не ради се ту само о потреби да се у широкопотезном исписивању историје српске књижевности 20. века компримовано опишу одлике и поброје истакнути репрезенти једног књижевног периода, већ о поступку пресликавања наизглед сличних или истоверских, а изблиза посматрано међусобно врло разнородних ауторских поетика и књижевних система. Умногome је разлог стапању критичких гласова и њиховог грубог културолошког сврставања у исти или сличан круг наша склоност да сачинимо што једноставнију идеолошку мапу минулог столећа упркос племенитим ревизионистичким намерама.

Слично је и са установљавањем и типологизацијом књижевнокритичких традиција, као и са довођењем у везу или, пак, огледањем својстава два засебна књижевна писма. Да је, са типолошког, мета­критичког, па и духовно-естетичког становишта незахвално упоређивати ова два савременика, уверава нас и Иванка Удовички, иначе ауторка монографија *Есеј Исидоре Секулић* (1977) и *Књижевни критичар Милан Кашанин* (1982). Тврдећи да је Кашанин самосвојна критичка фигура која нема сродника ни међу савременим писцима-критичарима ни међу есејистима, Удовички наглашава да нема много подударности у књижевном сензибилитету, а томе следствено ни у књижевној мисли између Кашанина и Исидоре Секулић.¹ Запажене књижевне разлике су непобитне, упркос томе што је Кашанин своју нешто старију савременицу и пријатељицу веома ценио и као књижевну фигуру и као личност,² док је Исидора Секулић настојала да подржи његове књижевне, уредничке и организационе подухвате.³ Они се најпре разликују по осећању своје есејистичке вокације:

¹ Иванка Удовички. *Књижевни критичар Милан Кашанин*. Институт за књижевност и уметност / „Вук Караџић”: Београд 1982, 254.

² Кашанин је о свом књижевном и личном односу са Исидором Секулић писао у поглављу „Исидора Секулић” у монографији *Сусрећи и њима* 1974. В. Милан Кашанин. *Сусрећи и њима; Пронађене ствари; Мисли*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 6. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004, 25–42.

³ Из Кашаниновог огледа о Исидори, а потом и из приложене преписке уз оглед, очигледна је Исидорина подршка као и гестови добре воље да се помогне

Исидора је веома уважавала критику и критичарске таленте, али није имала критичарских амбиција, већ је своје есеје писала као моралист осматрајући ствараоце, човека и своје доба. Кашанин је, напротив, желео да својим критичко-есејистичким радовима измени постојећи однос према српској књижевности, да утиче на књижевни живот и прошири разумевање стваралачких проблема.⁴

Другачији су и њихови погледи на живот и уметност, у основи и у детаљима. Док је Исидора имала развијену философску и морално-религиозну платформу са које је приступала уметности и књижевности, дотле код Кашанина изостаје стабилна и целовита естетичка мисао, те је „његов приступ уметности [...] сврховит по себи и директан.” Тако је Кашанин мисао критичког рада проналазио „у самој креацији која се не изводи, као код Исидоре, зарад разумевања човека и осмишљавања живота него зарад препознавања уметничких феномена и њиховог разликовања”.⁵

Несагласје постоји и у начину критичког опажања, при чему је Кашаниново „претежно чулно перципирање и рационално распознавање”, а Исидорино више „интуитивно и емотивне природе, мада и изразито мисаоно”.⁶ У навођењу ове дистинкције између два критичара, Удовички не пренебрегава да примети ни разлику у поимању врховних вредности српског историјског и уметничког наслеђа и културног развитака: док је за Исидору то слободарска традиција, оличена у ослободилачким устанцима, народном језику и књижевности, Његошу и Вуку Караџићу, за Кашанина је то српска средњовековна држава, уметност и култура.⁷

младом пријатељу у његовим списатељским активностима, руковођењу Музеја Кнеза Павла или уређивању часописа *Уметнички џрејлед*. Између осталог, Исидора је написала похвални приказ Кашанинове збирке прича *Јуџирења и бдења* (1926). Видети: Исидора Секулић. *Из домаћих књижевности*. Књ. 1. Матица српска: Нови Сад 1964, 198–203; као и критику романа *Пијана земља* (1932). В. Исидора Секулић. *Из домаћих књижевности*. Књ. 1. Матица српска: Нови Сад 1964, 204–208.

⁴ Иванка Удовички. *Књижевни кријичар Милан Кашанин*, 254.

⁵ *Исџо*.

⁶ *Исџо*.

⁷ *Исџо*.

Побројаним разликама придодали бисмо и ту да је Исидора систематичније, а сходно властитом тумачењу естетских појава, промишљала природу, задатке и сврху књижевне критике, као и њено место у креирању културне политике и духовних облика културе, док се код Кашанина, подједнако свесног духовног и културног посланства књижевног критичара, метакритички увиди и опсервације јављају спорадично, као дигресије у оквиру понеког есеја о српским писцима иако је сама његова критичка активност у међуратном периоду била културнополитички оријентисана.

Конечно, евидентан је раскорак и у статусу ових аутора у историји српске књижевности 20. века. Исидора више припада магистралном току и неретко бива сврставана у наше модерне класике, већ за живота стекавши велики број поштовалаца. Кашанин, пак, остаје алтернатива, чије дело и књижевна мисао, упркос постфестум признатим квалитетима, нису у битноме утицали на формирање и потоње преображаје књижевне физиономије двадесетог века.

Међутим, подударности и размимоилажења у критичком поступку, књижевној интуицији и уметничкој философији Исидоре и Кашанина, морају се узети условно, превасходно зато што њихова општа становишта, изнета у појединачним есејима нису закључана, већ се мењају и надопуњују сходно одабраној теми, начину критичке обраде одређеног литерарног феномена или ауторске поетике и увиду у конкретни друштвени или духовни контекст који генерише естетске појаве и егзистенцијалне ситуације. За смер њихових опсервација од значаја је склоност ка аналитичком опажању културних трагова који повезују различите историјске нивое и хоризонте. Неконсеквентност у изрицању критичког става која може бити праћена и методолошком недоследношћу није мисаона флексибилност нити аксиолошко камелеонство, већ саживљење са предметом о којем се пише и одговорно настојање да се уочи и обухватно представи његова колико естетска толико и духовноисторијска посебност. Са друге стране, дивергенције и сагласја Исидориних и Кашанинових

књижевних погледа, па и типа књижевне критике (превасходно посвећене домаћој књижевности), исходе из засебног естетичког и етичког сензибилитета иако обоје у својим радовима имају блиско духовно полазиште, негују традиционално оријентисанији модернизам и репрезентују дух епохе.

Ипак, без обзира на упозорење Иванке Удовички и отпор теоријским принципима периодизације, могуће је пронаћи можда више илустративан неголи оперативан појам, у чијем светлу је пожељно и у компаративном кључу посматрати књижевнокритичко и есејистичко дело Исидоре Секулић и Милана Кашанина. Реч је о појму *ауџентична критика*.

Овај, превасходно описни појам формулисала је сама Исидора у есеју „Критика из дана у дан” из 1932.⁸ односно у огледу „Проблем критике и критичарских талената”, објављеном исте године,⁹ како би што сугестивније и разговетније назначила дистинкцију између критике која оцењује, односно која је заокупљена искључиво вредновањем књижевног дела и критике приоритетно конциповане као интерпретација. Донекле следствено стваралачкој критици Бранка Лазаревића и његовој афирмацији „тоталитарне” критике која подразумева принцип интегралности, а са друге стране, разумевању критичког као књижевноуметничког стваралаштва, чији је само повод процењивање, а сврха и крајњи циљ стварање новог књижевног дела,¹⁰ и Исидора Секулић посматра критику, аутентичну критику, као засебно књижевно поље, а не тек као нешто што прати лепу књижевност у ужем смислу:

⁸ Есеј првобитно насловљен „Белешка о критици из дана у дан” изашао је у часопису *Мисао*. Год. XXXVIII бр. 5–6. 1932, 257–263, да би се потом под нешто измењеним насловом, „Критика из дана у дан”, појавио у оквиру гласовите Исидорине монографије: *Аналијички ѿренуци и ѿеме*. Бр. 2. Београд 1941, 41–48.

⁹ Првобитни наслов есеја који је најпре објављен у новој серији *Српској књижевној гласника*. Год. XXXV бр. 4. 1932, 295–299, био је „Белешка о књижевним судбинама неких аутентичних критичара. (О Сент Беву, Свифту и Шоу)”. Есеј под називом „Проблем критике и критичарских талената” нашао се међу корицама монографије: *Аналијички ѿренуци и ѿеме*. Бр. 2. Београд 1941, 172–178.

¹⁰ Видети о томе: Бранко Лазаревић. *Критички радови Бранка Лазаревића*. Приредио Душан Пувачић. Матица српска / Институт за књижевност и уметност: Нови Сад / Београд 1975, 338–348.

„Критика, аутентична, то је самостална грана књижевности. Као што неко дело може надживети своју критику, тако нека критика може надживети дело које јој је служило као повод.”¹¹ Према Исидори, аутентична критика је, „сем по изузетку, више интерпретација него пресуда; а неаутентична критика, сем по изузетку, увек више пресуда него интерпретација.”¹²

Критика којој је приоритет пресуда спада у критику из дана у дан и има разноврсне мотивацијске и методолошке принципе:

Критичар из дана у дан, или од броја до броја, има да ‘сврши’ с једним да би убрзо почео друго. Затим, приказивач који упрошћено види, суди не узимајући у обзир низ сведочанстава. Затим, реткост аутентичних уметничких творевина у низу књига и публикација, изазива код оцењивача, тако да кажемо, чулне варке. Најзад, најглавније: широки слојеви читалаца траже критику која је лако разумљива и одмах убедљива; и, те широке слојеве, који више знају писце него књижевности, њих не занима расправа, него пресуда: не расправа о природи способности и неспособности неког писца онако како се оне у делу јављају, него књижевно-уметнички изгледи писца, и критичар у фигури утакмичког судије на терену.¹³

Описани тип критике се, према Исидорином веровању, тек у понеким случајевима може сматрати аутентичним, али је неопходан као „опште-просветни рад у области књиге”.¹⁴

У огледу „Проблем критике и критичарских талената” Исидора своју теоријску поставку подробније образлаже: „Аутентични критичар – у проблему критике – стоји више као интерпретатор него као анализатор дела. Анализа зависи увек од савремене науке, савременог менталитета и укуса. Интерпре-

¹¹ Исидора Секулић. *Критички радови Исидоре Секулић*. Приредио др Славко Леовац. Матица српска / Институт за књижевност и уметност: Нови Сад / Београд 1977, 84.

¹² *Исто*, 90.

¹³ Исидора Секулић. *Исидора Секулић*. Приредила Слободанка Пековић. Издавачки центар Матице српске: Нови Сад 2011, 268.

¹⁴ *Исто*.

тација дела зависи од талената интерпретатора као писца и уметника.”¹⁵ За Исидору, „сваки аутентични критичар носи у себи, и исповеда га, један уметнички књижевни идеал.”¹⁶ Постављени модел ауторка проверава на примерима Шарла Огистена Сент-Бева, Џонатана Свифта и Бернарда Шоа.

На нашем терену, аутентична критика, према Исидорином разумевању у „Критици из дана у дан”, није ни протестантски крута и правдољубива критика Јована Скерлића, Богдана Поповића, па и њиховог ученика Бранка Лазаревића, иако су они најзаслужнији за динамички квалитет књижевне сцене у првим деценијама прошлог столећа. Заправо, и сама Исидора аутентичну критику књижевноисторијски лоцира, када јој приписује уметничку као важну особеност. Тако у приказу књиге *Имјресције из књижевности* Бранка Лазаревића, објављеног 1912. године у *Босанској вили*, она износи следеће запажање: „У нашој се књижевној критици већ осећа крепак уметнички инстинкт, и осећа се, наравно, несравњено јаче, добра и строга уметничка интелигенција и култура.”¹⁷

Само шест година касније од објављивања овог Исидориног осврта, Милан Кашанин у ретком метакритичком екскурсу у оквиру приказа „Жена и ратни роман”, посвећеном књизи *Рајне усјомене Зофке Кведер*¹⁸ укратко образлаже своје критичарко опредељење, тачније оглашава свој властити књижевнокритички идеал – критику која би истовремено била и аналитичко-научна и уметничка – дакле, *инџејрална*. За младог и смелог, али већ скрупулотног критичара са завидном књижевном културом, књижевна критика је облик уметничког стварања.¹⁹ Његова каснија есејистика, која ће настајати током

¹⁵ Исидора Секулић. *Критички радови Исидоре Секулић*, 85.

¹⁶ *Исидо*.

¹⁷ Исидора Секулић. *Исидора Секулић*, 253.

¹⁸ Текст „Жена и ратни роман” изворно је објављен у загребачком часопису *Савременик* 1918. године (Савременик. XIII 1918, 369–373), а потом га је аутор уврстио у књигу *Пронађене сјвари*, објављену 1961. Овде користимо издање Милан Кашанин. *Сусрећии и џисма; Пронађене сјвари; Мисли*. Изабрана дела Милана Кашанина. Бр. 6. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004, 219–222.

¹⁹ Милан Кашанин. *Сусрећии и џисма; Пронађене сјвари; Мисли*, 222.

пуних шест деценија, умногоме ће, имплицитно или експлицитно, следи овај образац без обзира на то што у тим потоњим радовима није евоцирао нити теоријски елаборирао своја рана и спорадична метакритичка промишљања док је активно објављивао у часописима *Обзор*, *Савременик* и *Књижевни јуџи*. Идеју за интегралну критику, која се, као самостално дело, чита због остварених уметничких домета, и има „своју технику, свој став и своју филозофију”,²⁰ сасвим извесно да је и овај гимназијски претплатник, а потом и сарадник *Српској књижевној иласника* преузео од аутора *Имјресција из књижевности*.²¹

Поред тога што су Кашанинова метакритичка полазишта аналогна Лазаревићевом теоријском постулату, његова потоња монографија *Судбина и људи* (1968), премда са ревизионистичким књижевноисторијским претензијама, показни је пример праве стваралачке критике (у Лазаревићевом и, донекле, Исидорином смислу речи). Посреди је критичка активност која је у коначном резултату превазилазила аналитичке узусе и испољавала се као аутентично уметничко остварење. Лазаревић је заговарао, а Кашанин демонстрирао пуну слободу у обликовању критичких становишта, засновану на мисаоној флексибилности и недогматичности приступа књижевном делу. Његов свестрани дух, који „живи под свим поднебљима”²² припада оном интегралу стварности за који се Лазаревић залагао.²³ То подразумева способност да се у критичко промишљање књижевности укључе различити домени стваралачког и интелектуалног деловања, са једне стране, односно да се постигне чврста аналитичко-уметничка спрега у самој критичкој стратегији, са друге. Индивидуали-

²⁰ Бранко Лазаревић. *Критички радови Бранка Лазаревића*, 344.

²¹ Управо ће Палавистра напоменути да је Лазаревић, пре као маштовит, него систематичан мислилац, захваљујући темељном познавању филозофије, естетике и других уметности, „дао изузетне доприносе интегралистичкој естетичкој критици, која је у пуном замаху српског симболизма подигла општи интелектуални ниво српске модерне књижевне критике”. – Предраг Палавистра. *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*. Службени гласник: Београд 2013, 115.

²² Бранко Лазаревић. *Критички радови Бранка Лазаревића*, 356.

²³ *Исто*, 379–381.

зујући се као критичар и историчар књижевности и уметности, Кашанин је кроз целокупан свој критички рад примењивао властиту имплицитну теорију критике и књижевну естетику.²⁴

Не треба, наравно, пренебрегнути чињеницу да је током сарадње са књижевним гласилима, као што су загребачки *Савременик* или *Књижевни јуї*, београдски *Српски књижевни гласник*, односно новосадски *Лейоїис Маїице српске*, Кашанин превасходно писао „критику из дана у дан”, која се због природе и намене опире било каквој методолошкој строгости и укалупљености. Ипак, поседујући истанчан књижевни сензибилитет, он је већ тада испољавао уметнички таленат да „сажето и тачно именује и одреди особине стваралаца”, означи појаве и издвоји их по сличности и посебности.²⁵ Тако се, с времена на време, преображавао у врсног интерпретатора одређених књижевних дела, а потом и у хроничара културе, поузданог сведока, тумача и синтетичара актуалних књижевних прилика и феномена, који инсистира на литерарним континуитетима.

Њему насупрот, Исидора је у том периоду исписивала критичке есеје у којима је себи крчила простор да – без јасно постављеног модела – свако појединачно остварење, литерарну појаву или проблем увиди као пажње вредан уметничко-егзистенцијалан феномен и детаљније га сагледа у контексту епохалних духовних кретања. „Бранко Радичевић лирик”,

²⁴ Запажање Исидоре Секулић о критичарској особености Сент-Бева могло би се у потпуности пренети и у покушају описне оцене Кашаниновог критичког талента: „Критика Сент-Бева постаје велика, јер постаје резултанта двоструких моћи Сент-Бева: творачких и аналитичарских. Та резултанта је, у случају Сент-Бева, ванредна: доста осредња машта писца почела је јачати и расти кроз рад на интерпретацији туђих радова, доживљаја и осећаја. Фронтони снага у Сент-Беву реконструишу се. Јача поново стваралац, иако не онај који ће песме градити. Фине психолошке критике Сент-Бева, у којима је на основи биографских елемената писаца не комбиновао, него доиста стварао духовне личности писаца – то је нов образац аутентичне критике у којој сам критичар од себе сама много тражи, у смислу анализе и интерпретације туђега дела, и у смислу критике као самосталног књижевног рада.” – Исидора Секулић. *Критички радови Исидоре Секулић*, 85–86.

²⁵ Иванка Удовички. *Књижевни критичар Милан Кашанин*, 29.

„Петар Кочић”, „Лаза Костић”, „Осећајност код Ђуре Јакшића”, „Исток у приповеткама Иве Андрића” неки су од репрезентативних примера унутрашње организације Исидорине критичке прозе.

Отуда Славко Леовац са правом истиче да је Исидора „превасходно аутентични критичар, критички дух, која је волела живот и снагу интелекта, могла да разуме и аутентично есејистички и критички интерпретира релације интелекта и живота, пре свега кроз литературу.”²⁶

Као што смо већ поменули, образац аутентичне као уметничке критике Кашанин је испунио у радовима насталим у деценијама након Другог светског рата, објављеним у књигама *Судбине и људи* (1968), *Сусрећи и њисма* (1974), а умногоме и у научној монографији *Српска књижевност у средњем веку* (1975). Без обзира на упитну одрживост научних резултата, аксиолошких судова или закључака изнетих у овим студијама, у нашој књижевноисторијској свести оне опстају захваљујући својој уметничкој снази и естетском домету. Попут Исидориних, и Кашанинови критичко-есејистички текстови читају се као вредна књижевна остварења.

Теоријски осврт на принципе и постулате аутентичне, односно интегралне критике,²⁷ неминовно одводи ка промишљању жанровског поља есеја. У овом недиференцираном књижевном и философском облику критика са уметничким претензијама добија своје формално уобличење.²⁸

Готово сви Исидорини написи, било да су прикази актуалне домаће и стране књижевности, засебних ауторских

²⁶ Славко Леовац, *Књижевно дело Исидоре Секулић*. „Вук Караџић” / Југославија/публик: Београд 1986, 124–125.

²⁷ Било би упутно овом приликом изразити обазривост према употреби термина „импресионистичка критика” уколико као критеријум не узмемо субјективни, апартни предумишљај или трансцендентални порив да се најпре установе, а потом и ревидирају књижевноисторијски нивои, а потом и дубље испитају постојећи естетички параметри и уметничке праксе, што је било својствено Исидорином и Кашаниновом критичком писму.

²⁸ Подробније о теоријској подлози критичког есеја видети у: Горана Раичевић, *Есеји Милоша Црњанског*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци / Нови Сад 2005.

поетика, књижевних или културних феномена, било да су мале научне студије из историје књижевности и духовности, било да су расправе о моралним и религиозним питањима, спадају у домен есеја. *Аналистички иренуци и теме* у потпуности одговарају есејистичком удубљивању у задати проблем или тематски корпус. Својевремено је Иванка Удовички запазила да је Исидори као тражитељки хуманистичких и човечанских вредности у уметности и животу, али и као разборитој метакритичарки са широким погледом на критичку традицију европске и домаће књижевности, било потребно да зађе у домен есејистике. То опредељење у сагласју је и са природом њене надарености, будући да је „имала дарове, особине и небројене предуслове за аутентичног критичара, али још више смисла за есејистички рад коме су је вукла и њена интересовања за проблеме живота”²⁹.

Са друге стране, Кашанинов интегрални есеј обухвата и научну студију из области књижевне и уметничке историје, историографије, културологије, односно књижевнокритички есеј (у монографији *Српска књижевност у средњем веку*), књижевну критику, есеј-портрет и чланак из области историје уметности (у *Судбинама и људима*), али и есеј-аутопортрет и мемоарски оглед (у *Сусрећима и њисмима*). Сви ови типолошки разноврсни, али међусобно комплементарни, облици указују на Кашанинова естетичка стремљења у периоду до Другог светског рата, када се образовала, сазрела и у пуном сјају испољила његова стваралачка личност, односно на уметничке домете његовог послератног критичког дела.³⁰

И један и други есејиста тежили су да обликују естетички компетентну и уметнички постварену књижевну критику, која би и сама могла бити квалификована као књижевност.

²⁹ Иванка Удовички. *Есеј Исидоре Секулић*. Институт за књижевност и уметност: Београд 1977, 136.

³⁰ Жанровска меандрирања Кашанинових критичких радова расветлили смо у: Јана Алексић. *Књижевна мисао Милана Кашанина*. Институт за књижевност и уметност: Београд 2020, 37–108.

Сасвим извесно да је то последица њихове иманентне стваралачке потребе за, терминима Михаила Епштејна, *есејизацијом* и *есејизмом*, у имплицитном или експлицитном досејању онога што су себи зацртали или што су, у Исидорином специфичном случају, остварили као књижевнокритички и естетички *credo* који импонује њиховој дисперзивној свести и модерном сензибилитету – писања уметничке критике, али не лишене аналитичке прегнантности и дубине. Такав тип критичког изражавања објединио је мноштво духовних сфера у којима се лако кретао њихов екстензиван интелектуални дух.

Исидора и Кашанин, премда пледирају за рационализацију осећаја и сензибилитета, у својим засебним литерарним модусима сведоче о константној дихотомији између доживљаја и рација, субјективног и објективног, али, на другој страни, о тоталитету Егзистенције (критичарева личности). Зато се, на пример, Кашанинов аналитичко-уметнички есеј исцрпљује у немогућности успостављања дистинкције између средишњих питања која у свом домену постављају књижевна критика, историја уметности, књижевна аксиологија и естетика, односно културна политика.

Уколико Исидорину и Кашанинову есејистичку критику размотримо у светлу Гавриловићеве „транспоноване субјективности”, увидећемо њену провокативну самозадовољност, али и аутономну духовну област.³¹ Аутентична критика, према томе, у великој мери, мада не у потпуности, кореспондира са

³¹ Гавриловић појам „транспоноване субјективности” дефинише као процес који омогућава настајање критике и која „значи читав комплекс изузетно сложених односа које критика гради са светом уметности прожимајући се са њим и раздвајајући се од њега, у исти мах. Ово прожимање указује на вредносно, на сензибилно, креативно, на ирационалну страну односа; одвајање, пак, указује на рационалност критичарског поступка, значи на тренутак кад критика почиње да посматра дело као објект своје анализе, засноване на методу, објективним судовима и критеријумима.” – Зоран Гавриловић. *О кријици*. Минерва: Суботица / Београд 1975, 126. За Гавриловића, транспонована субјективност, као књижевна, тј. уметничка критика, остаје аутономна духовна дисциплина, јер „у себи садржи и објективност својих метода, способност и транспонована, или превођења емоционалних набоја и значења који постоје у сваком књижевном делу”. – *Истио*, 143.

потребом изражавања доживљаја, које, како Лукач вели, „никакв гест не би могао да изрази, а који ипак чезну за изразом.”³² Према немачком филозофу, посредни је „интелектуалност, појмовност, као сентиментални доживљај, као непосредна стварност, као спонтано начело постојања; схватање света, у његовој неувијеној чистоти као душевни догађај, као покретачка снага живота.”³³ Кашанинови каснији текстови показују и одступање од овог модела, што се огледа у његовим оштрим судовима и аподиктичким исказима, готово искључиво у служби књижевноисторијске ревалоризације, и, углавном притајеног, преиспитивања културноидеолошких матрица у другој половини 20. столећа.

Аутентична критика у наш метакритички видокруг уводи појам есејистичке критике који је дефинисао Новица Петковић. Ако књижевна критика подразумева историју књижевности и стално поставља питање: шта је књижевност? – на основу којег доноси (вредносни) суд о делу, онда есејистичка критика, „подразумева већу самосталност у односу на изабрани објекат и могућност властите, унутрашње организације.” Петковић тврди да у овом другом типу критике чак преваже ауторово искуство, његова мисаона и емотивна предиспозираност, над изабраним објектом: „Већа дистанца од објекта омогућује већи степен творачке самосталности и већу слободу у организацији унутар есејистичког облика”.³⁴ Следствено томе, у есејистичкој критици субјективно-вредносни став је неминовна последица израженијег присуства личности есејисте и његових личних естетичких и књижевноисторијских становишта.³⁵

Тако се у поступку категоризације и појмовног лоцирања типа Исидориног и Кашаниновог критичког стваралаштва, периодизацијски омеђеног, и прожетог њиховим специфичним

³² Георг Лукач, *Душа и облици*. Превела Вера Стојић. Нолит: Београд 1973, 40.

³³ *Истио*.

³⁴ Новица Петковић, „Есејистичка критика”. *Речник књижевних џермина*. Институт за књижевност и уметност / Нолит: Београд 1985, 188.

³⁵ *Истио*, 188–189.

естетским осећајем, као еквивалентни испостављају појмови *сйваралачке, аушениичне, инйеїралне*, то јест *есејистичке* критике. Њихова главна својства, поред субјективности, дискурзивне усредсређености на конкретну тему, али и асоцијативности, суверености у изношењу аргумената, слободном изражавању мисли, дијалогичности, сликовној сугестивности и наративној пластичности, јесте и критичка имагинација, воља за испуњењем естетске истине, као и лингвостилистички врло прецизно на дијахронијској оси српске књижевности описан – „београдски стил”.³⁶

Поново стога призивамо вредносну оцену Исидориних критичких радова коју је својевремено великодушно дао Славко Леовац:

За есејистичку књижевност Исидоре Секулић могуће је рећи [...] да се кроз њене радове пролази ‘као кроз врсту алегоричне о творачкој машти и проналазачком интелекту’. Она, доиста, не пише суво, хладно и строго, него мисаоно и емоционално топло, узбудљиво, својеврсно творачки и проналазачки. Због тога, не ретко, њен критички приказ прерасте у есеј о твораштву, о проблематици његовој у стварном делу, о вредностима дела и слично.³⁷

Сличне, духовно-естетске квалитете Кашаниновог есеја приметили су многи његови критичари. Тако је, између осталог, Мирослав Егерић указао на списатељску виспиреност доброг стилисте у књизи *Судбине и људи*, на чему је и засно-

³⁶ О историјату и особеностима „београдског стила” предавала је и писала и сама Исидора Секулић. Видети: Исидора Секулић. „Београдски стил”. *Нова Европа*. Год. I бр. 3. 1920, 136–142. Из лингвостилистичког и књижевноисторијског угла „београдски стил” расветлио је Александар Милановић у монографији *Крајња историја српског књижевног језика*. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004, 135–139. Милановић је Исидору убројао у једног од утемељивача овог књижевног стила. Видети: *Истио*, 138. Славко Гордић у зрелој Кашаниновој есејистици препознаје баштињење и стваралачку надоградњу „београдског стила”, а не карактеристике војвођанског есеја у чије жанровске оквире је његова критика смештана по инерцији. Видети: Славко Гордић. „Есејистика Милана Кашанина”. *Летопис Мајнице српске*. Год. CLXXXII бр. 5. 2006, 818–830.

³⁷ Славко Леовац. *Књижевно дело Исидоре Секулић*, 196.

вана уверљивост критичких становишта њеног аутора. Егерић у томе уочава и уметничку тежину Кашаниновог критичког писма:

Луцидан и сензибилан истовремено, са специфичним одсјајем који настаје из дугог и негованог дружења са богатим и сложеним духовима, *са нечим духовним* што се не да у строге појмове ознаке критичке прозе, Милан Кашанин се позна, али снажно јавио као примерак *кријичара-уметника*, са ретким даром да о стварима и људима говори свеже, језиком уметничке слике, која увек дубље приања отвореном уму од других начина израза [Истицања ауторова].³⁸

У критичким радовима наших аутентичних есејиста заступљена су и стилска средства својствена уметничкој књижевности. Њихово сликовито изражавање, које неретко има интермедијални карактер зато што им појмови из музичке или ликовне уметности служе као метафоре, илустративно је у њиховим есејима о Лази Костићу, у основи чијег стваралаштва обоје, једнодушно, виде класичну античку традицију.

Тумачећи лирску песму „У спомен Ленки Дунђерској”, Исидора у завршним строфама проналази музичке елементе које додатно наглашава реторичким питањима:

Је ли то стил или транспозиција, или није? Је ли то класична лирика или није? Је ли то оригинална грација или није? Је ли то био, или није кратак кресак креснице, дивна муњина плава светлост која запали читаву шумицу, и згасне и оде, и само у срцу човека што нешто помало боде... Где сте, музичари и композитори да додате овом великом лиричару, да компонујете сав Лазин лирски хеленизам, од три или десет строфа, свеједно. Једно је и друго лакше од лептира. Или не знате за класичан божји и класични грчки закон: да суза у лирици, има да кане у хумор, да хумор има да блиста од сузица.³⁹

³⁸ Мирослав Егерић. „Милан Кашанин и српске књижевне судбине”. У: Милан Кашанин. *Судбине и људи*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 5. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004, 7.

³⁹ Исидора Секулић. *Исидора Секулић*, 150–151.

И за Кашанина музикалност Лазе Костића осветљена је појмовима из теорије музике, употребљеним као метафоре којима се сликовито али ефектно исказују критичарева убеђења:

Не само ритмичност и дикција, не само каденција казивања, него и градирање осећања код њега је изразито музичко. То није виолина Радичевићева, ни Змајева фрула, то нису ни гусле Његошеве, чији се стихови према Костићевим односе као фолклорни инструменти према оркестру. То није певање у једном гласу, нити у октави. Костић је полифоничан. Оно што чини лепоту његове поезије, оно што је одваја од друге, то није лакоћа мелодије ни умиљатост арије, није мекота и чар белканта, као у Бранка Радичевића и Змаја, него ширина кантате, дубина гласа, неодољива, хучна плима литургијског хора.⁴⁰

Употребу стилских фигура у Исидорином критичком излагању, попут метафоре, поређења и симбола, Славко Леовац повезује са њеним већ назначеним мишљењем или оценом о неком делу. Стилска средства су посредници, мембрана за сугестивну процену књижевних квалитета и порука, а не за изрицање пресуде, посебно не негативне:

Уопште, могуће је рећи, да је ретко отворено и грубо изрекла своју негативну оцену, неку пресуду. Она је истакла проблеме и тешкоће, указала је на мање или веће успешне или неуспешне потезе писца, на релацијама концепције и остварења, проблема и поетске мисли, стила и језика. Дело није сецирала, макар у доброј намери да би га боље разумела, него га је аутентично интерпретирала у жељи да потпуније осети и схвати доминантне проблеме, енергију дела, а потом и његову лепоту.⁴¹

У настојању да, вођени Исидориним термилошким смерницама и метакритичким опсервацијама, колико-толико

⁴⁰ Милан Кашанин. *Судбине и људи*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 5. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004, 70.

⁴¹ Славко Леовац. *Књижевно дело Исидоре Секулић*, 190.

образложимо и Кашанинов критички поступак, проналазимо и једно њено запажање о француском критичару Сент-Беву, кога узима као пример аутентичног критичара:

Фине психолошке критике Сент-Бева, у којима је на основу биографских елемената не комбиновао, него доиста стварао духовне личности писаца – то је нов образац аутентичне критике у којој сам критичар од себе сама много тражи, у смислу анализе и интерпретације туђега дела, и у смислу критике као самосталног књижевног рада.⁴²

Премда оправдано можемо имати резерви према поприлично растегљивим и флексибилним појмовима-кишобранима, јер често неоправдано покривају мноштво разнородних, па и неспојивих елемената, дескриптивни појам *ауџенџична критика* чини нам се прихватљивим управо зато што имамо на уму да иза тога стоји идеја о уметничком позвању критичара-ствараоца. Критички радови Исидоре Секулић и Милана Кашанина на свој начин сведоче о аксиолошкој скрупулозности, континуираном духовном, језичком и естетском уздизању колективне свести и о доследном служењу идеалу уметности. Њихови индивидуални приступи критичком разматрању одабране теме међусобно су се разликовали, а становишта неретко и разилазила, сходно појединачном сензибилитету, активираним асоцијативном спектру, духовним, па и културно-идеолошким приоритетима. Обоје су, међутим, својим критичким делом показали да су уједно и аутентични књижевни мислиоци и писци, чије су опсервације о другим ствараоцима, било о савременицима, било о претходницима, утицале на утврђивање, односно на ревидирање поретка нове српске књижевности. А та чињеница их чини незаобилазним референцама у нашим књижевноисторијским прегледима, освртима на развојне токове српске књижевне мисли и тумачењима конкретних књижевних текстова.

⁴² Исидора Секулић. *Критички радови Исидоре Секулић*, 86.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- КАШАНИН, Милан. *Судбине и људи*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 5. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004.
- КАШАНИН, Милан. *Сусрећи и њисма; Пронађене сјвари; Мисли*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 6. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. „Београдски стил” *Нова Европа*. Год. I бр. 3. 1920, 136–142.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Аналићички ѿренуци и ѿеме*. Књ. 2. Београд, 1941.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Из домаћих књижевности*. Књ. 1. Матица српска: Нови Сад 1964.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Крићички радови Исидоре Секулић*. Приредио др Славко Леовац. Матица српска / Институт за књижевност и уметност: Нови Сад / Београд 1977.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Исидора Секулић*. Приредила Слободанка Пековић. Издавачки центар Матице српске: Нови Сад 2011.

*

- АЛЕКСИЋ, Јана. *Књижевна мисао Милана Кашанина*. Институт за књижевност и уметност: Београд 2020.
- ГАВРИЛОВИЋ, Зоран. *О крићици*. Минерва: Суботица / Београд 1975.
- ГОРДИЋ, Славко. „Есејстика Милана Кашанина”. *Летњиц Матице српске*. Год. CLXXXII. бр. 5. 2006, 818–830.
- ЕГЕРИЋ, Мирослав. „Милан Кашанин и српске књижевне судбине”. У: Милан Кашанин. *Судбине и људи*. Изабрана дела Милана Кашанина. Књ. 5. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004.
- ЛАЗАРЕВИЋ, Бранко. *Крићички радови Бранка Лазаревића*. Приредио Душан Пувачић. Матица српска / Институт за књижевност и уметност: Нови Сад / Београд 1975.
- ЛЕОВАЦ, Славко. *Књижевно дело Исидоре Секулић*. „Вук Караћић” / „Југославијапублик”: Београд 1986.
- ЛУКАЧ, Георг. *Душа и облици*. Превела Вера Стојић. Нолит: Београд 1973.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Крайка историја српској књижевној језика*. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд 2004.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*. Службени гласник: Београд 2013.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. „Есејистичка критика”. *Речник књижевних ѿермина*. Институт за књижевност и уметност / Нолит: Београд 1985, 188–189.
- РАИЧЕВИЋ, Горана. *Есеји Милоша Црњанској*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци / Нови Сад 2005.
- УДОВИЧКИ, Иванка. *Есеј Исидоре Секулић*. Институт за књижевност и уметност: Београд 1977.
- УДОВИЧКИ, Иванка. *Књижевни крићичар Милан Кашанин*. Институт за књижевност и уметност / „Вук Караћић”: Београд 1982.